

ՀՆՁՍԱԿ

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ. ՁԷՅԹՈՒՆԻ ՆՈՐ ԲԵԺԻՄԸ.

Շաբաթներ սրանից առաջ, երբ մենք դրում էինք Օ.է.թ.ունի ապստամբութեան դադարման և երկու պատերազմողների — թիւրք տէրութեան ու Օ.է.թ.ունի — մէջ կայացած հաշտութեան պայմանների մասին, մեր ձեռքի տակ էր գտնվում այդ պայմանների այն օրինակը, որ սուլթանի կառավարութիւնն էր հրատարակման յանձնել և որ առաջին տեղեկատուութեամբ լոյս տեսան եւրօպական թերթերում: Թէև այդ պայմանները, որքան էլ սահմանափակ լինէին, Օ.է.թ.ունի նկատմամբ պատուաւոր էին, սակայն չէին ներկայացնում այն բոլոր տրամադրութիւնները, որոնք կայացվել և հաստատվել են Օ.է.թ.ունի պաշտօնական պատգամաւորների և եւրօպական հիւպատոսների բանակցութիւնների միջոցին և ի վերջոյ ընդունվել, կնքվել և ստորագրվել սուլթանի կողմից: Այս վերջինս գտնված լինելու համար իր մշտական դերի մէջ՝ ստեղծ աշխարհին, մի կողմից յուսալով, որ Եւրօպային այդպիսով ցոյց տված կը լինի թէ «շնորհակալ սուլթանի» ամեն բան էլ թիւրքիայում «կարգադրվում ու խաղաղվում է» կամքով սուլթանի, և միւս կողմից իր ստութեամբ խաբած լինելու իր մահմեդական ժողովուրդին, որն, ի հարկէ, եթէ տեսնէր սուլթանին յաղթված հայերից, այլ ևս ստորացած կը համարէր իր ալահաօրալ խալիֆայի պատիւն ու կոչումը: Իննելով ըրպէի մարդ, նա ստեղծ նաև ըրպէի համար միայն, քանի որ նրան յայտնի էր, որ ոչ երկար ժամանակից յետոյ բանակցող հիւպատոսներն իրանց Օ.է.թ.ունցազիրը պէտք է հաղորդեն իրանց կառավարութիւններին, որով և լոյս կընծայվեն պաշտօնապէս, և որ նոյնն էլ պէտք է անէին, ի հարկէ, հայերը ևս: Բայց, ասացինք, այդ միապետը ըրպէի մարդ է. միշտ իր քաղաքականութիւնը նա ձեռնում ու հաշվում է ըրպէի ազդեցութեան տակ և ըրպէի ազդեցութեան համար:

Այսօր մեր ձեռքն է արդէն ընդունված Պայմանագրի վերջնական պատճէնը և շտապում ենք ատենել անձանագրուել այն:

Ամբողջ չորս ամսւայ ընթացքում մի բուռ

ապստամբ Օ.է.թ.ունցիների զէնքի տակ շարունակ պարտութիւն կրելով, սուլթանական ահազին բանակները բոլորովին սպառվել էին ջարդից, որ պաշտօնական հաշուով 13,000 թիւրք և բաշիրօզուկ սպանված թողեց պատերազմի դաշտում, սպառվել էին նոյնպէս անօթութիւնից, ցրտերից և մնացել բոլորովին անինամ: Այդ ժամանակ, ապստամբութեան չորրորդ ամսւայ վերջերը, հրամանատար Ռէմզե փաշան, որ իր ձեռքի տակ ունէր 110,000 հոգիից բաղկացած այդ մեծ բանակը, հաղորդում է իր վեհապետին զօրքերի կատարեալ պարտութիւնը և խնդրում՝ նորից 40,000 զօրք և կրկին 50 թնդանօթ լեռնային և երկու մեծ, դաշտային, մի և նոյն ժամանակն անյաղթելի ներկայացնելով Օ.է.թ.ունը: Այդ ծանր հանդամանքները դռնօղ սուլթանին ստիպում են դուրս ծուխ Օ.է.թ.ունի ապստամբութեան առջև: «Նա դիմում է եւրօպական տէրութիւնների միջամտութեան, որոնք էլ իրանց կողմից հաշտութիւն կայացնելու համար նշանակում են իրանց Հալէպի հիւպատոսներին բանակցութեան մէջ մտնելու Օ.է.թ.ունցիների հետ: Յունվարի կէսին (հին տոմար) Հիւպատոսները հասնում են Օ.է.թ.ուն և անմիջապէս դիմում բանակցութեան, որ և վերջանում է յունվար 30-ին, որ օրը սուլթանից ստացվում է իր վերջնական զինջութեան համաձայնութիւնը, որը նա տալիս է կնքված պայմանադրով եւրօպական տէրութիւնների և Պ. Պօլսի դեսպաններին:

Հիւպատոսները Օ.է.թ.ուն հասնելով, Օ.է.թ.ունցի իշխանների ու զիւղապետների, ազանների, կրօնաւորների և առհասարակ ժողովուրդի կողմից զոնում են մերժում որ և է բանակցութեան մէջ մտնելու նրանց հետ, զնելով պահանջ, որ այդ բանակցութիւններին պէտք է ներկայ լինեն ապստամբութեան մէջ իրանց պարաղլուխ Հնչակեանները: Հիւպատոսների համաձայնութեան վրայ՝ Օ.է.թ.ունի ամբողջ ժողովուրդը, իշխանները, ազանները, զիւղապետները, կրօնաւորները բացարձակ և լիազօր ներկայացուցչութեան թուղթ են ստորագրում, որով Օ.է.թ.ունի կողմից բանակցող պատգամաւոր են ընտրում Հնչակեան պարաղլուխներից երեքին, մեր քաջ ընկերներ Աղասին, Հրաչեային և Ապահին: Այնուհետև սկսվում

են պաշտօնական բանակցութիւններն այդ երեք Հնչակեան առաքեալների և վեց պետութիւնների ներկայացուցիչների մէջ՝ Օւթթուլի աղաների ներկայութեամբ: Այդ բանակցութիւններում վերջնական կերպով զԺաղրված ու պահանջված Օւթթուլի կողմից և, բացի երկրորդական նշանակութիւն ունեցող երկու-երեք կէտերից, սուլթանի կողմից, երկար սատանուսներից յետոյ, նոյնութեամբ ընդունված ու ստորագրած պայմանները կէտ առ կէտ առաջ ենք բերում. այստեղ. —

1) Օւթթուլիները անպայման կերպով կը մերժեն յանձնել Օսմ. կառավարութեան իրենց Հնչակեան պարագլուխները:

Ժանթ. — Հաւատարմ պարագային Օւթթուլիները կը սպառնան շարունակել պատերազմը: Օւթթուլիներն այդ նպատակով ցոյցեր արին արդէն:

2) Օւթթուլի Հնչակեան վեց պարագլուխները պիտի ձգեն օսմանեան հողը: Բ. Դուռը երբեք չի աւարտուի թիւն կը տայ վեց Պետութիւններու Կ. Պօլսոյ Դեսպաններուն, որ այդ Հնչակեաններու մեկնումը մինչև Եւրոպա պիտի կատարուի ապահով ու անվնաս կերպով և հարկ եղած պատուով, օսմ. տէրութեան ծախսով:

3) Բանակցող Հիւպատոսներու միջոցաւ Դեսպանները երաշխաւորութիւն կը տան վեց Հնչակեան պարագլուխներուն յօդ. 2-ի ճշգրիտ գործադրութեանը, նոյն եղանակաւ, որպէս կը կատարուին եւրոպական հրապարակներու և հիւպատոսներու նկատմամբ:

4) Սատարեալ և ամբողջական ընդհանուր ներում (amnistie) ոչ միայն Օւթթուլիներուն, այլ և այնտեղ ապաստանած գիւղացիներուն, ճամբորդներուն և հայ հրոսակային խումբերուն:

5) Պիտի հաստատուի մի քրիստոնեայ կառավարիչ, որ պիտի ընտրուի եւրոպական Պետութիւններու հաւանութեամբ:

6) Օւթթուլի ոստիկանութիւնը, հարկահանները, ոստիկան-զինուորները (gendarmierie) և կառավարական պաշտօնեաները պիտի ընտրուին և կազմուին նոյն իսկ Օւթթուլիներէն:

7) Օւթթուլիները չը պիտի վճարեն յետամնաց տուրքերը (պագայէ) և հինգ տարուայ պայմանաժամով տուրք վճարելէ ազատ պիտի լինին:

Ժանթ. — Օւթթուլի ունէր իբրեւ պազայէ (յետամնաց) ամեն տեսակ տուրքերէ, — ինչպէս օր. տասանորդական, զինուորական, կարուստական, եւ այլն, — նոյնպէս եւ փոխառութեան երկրագործական դրամատէն (պանքայէն), 70-էն մինչև 100 հազար օսմանեան ոսկի:

8) Հաստատումն հարկերու համեմատական դրութեան. — իւրաքանչիւրի կարողութեան համեմատ:

9) Օւթթուլիներու կեանքը, ինչքը, պատիւը և կրօնական ազատութիւնը կապահովուի և կերաշխաւորուի եւրոպական Պետութիւններու կողմէն:

10) Օւթթուլի ապաստանած բոլոր հայ գիւղացիներու, ինչպէս և թիւրքիոյ այլ վայրերէն եկած և այնտեղ գումարուած բոլոր հայ խումբերու և անհատներու ապահով և անվնաս վերադարձը իրենց տեղերը պիտի կատարուի բանակցող Հիւպատոսներու անմիջական հսկողութեան տակ:

11) Օւթթուլիներու ձեռքով զօրանոցէն գրաւուած պատերազմական զէնքերու (մարթիւններու և երկու թնդանոթի) յանձնումը Օսմ. կառավարութեան,

այն պայմանով սակայն, որ Օւթթուլի շրջակայ գաւառներու ամեն թիւրք և Ձէրքէզ գիւղացիներէն նոյնպէս վերցուին նոյնօրինակ զէնքերը: Օւթթուլիներուն պիտի մնան իրենց սովորական զէնքերը:

12) Համաձայն Օւթթուլիներու մերժման՝ ասոնք չը պիտի վերաշինեն այրուած զօրանոցը. այդ վերաշինութիւնը կը վերաբերի Օսմ. կառավարութեան:

13) Օսմանեան բանակը պիտի ձգէ Օւթթուլի գաւառը և հեռանայ. միայն արտաքին յարձակումներու դէմ պահպանութեան համար պիտի մնայ մի գունդ զինուոր. այդ գունդը որ և է իրաւունք չունի միջամտելու Օւթթուլի բոլոր ներքին գործերուն և անոր խաղաղութեան պահպանման:

14) Եւրոպական բանակցող Հիւպատոսները Օւթթուլի չը պիտի մեկնին մինչև ներկայ Պայմանագրի տրամադրութիւններուն անթերի գործադրութիւնը:

Ժանթ. — 14 յօդուածին համաձայն Օւթթուլիներու կողմէ պաշտօնական բանակցողները պահանջ զրին նաեւ միջազգային երաշխաւորութեան պայմանի մը արձանագրութիւն Օւթթուլի նոր ըէթիմի պահպանման համար ընդդէմ ամեն անսկզկաններու Օսմ. քաղաքական եւ զինուորական իշխանութիւններու կողմէ:

15) Եւրոպական Պետութիւնները Մարաշի մէջ հիւպատոսարաններ պիտի հաստատեն. ասոնց պաշտօնը պիտի լինի հակել Օւթթուլի նոր ըէթիմին պահպանութեանը, մշտական գործադրութեանը և կիրառութեանը:

16) Հաշտութեան ներկայ պայմաններու գործադրութիւնը երաշխաւորուած է վեց Պետութիւններու Դեսպաններուն և Բ. Դրան միջև կնքուած պայմանագրով:

Ընդհ. ժանթ. — Ներկայ պայմանագրին բոլոր տրամադրութիւններու զօրութիւնը կը տարածուի Օւթթուլի քաղաքի եւ իր շրջակայ 100-ի մօտ գիւղերուն վրայ, ասոնց մէջ հաշուելով 10-ի չափ թիւրքացեակ գիւղերը եւս:

Ահա իրանք են հաշտութեան պայմանները, որոնք ինքն ըստ ինքեան արդէն պարզ ու որոշ են: Մասնաւոր ուղադրութեան և յիշատակութեան արժանի են սակայն նրանց մի քանի հիմնական կէտերը անտեսական բարեկարգութեան վերաբերեալ, կէտեր, որոնք ստացել են բացարձակապէս արմատական լուծում: Գրանք են՝ տուրքերի հին տեսակների իսպառ վերացումը և հաստատութիւն ռամկավարական սկզբունք ունեցող համեմատական դրութեան հարկերի, որպէս նաեւ յետամնաց տուրքերի կատարեալ բարձումը: Նոյնպէս մասնաւորաբար յիշատակելի է ի միջի այլոց եւրոպական պետութիւններին վերաբերեալ պարտականութեան կէտը, որով նրանք իրանց հիւպատոսների մշտական ու անմիջական հսկողութեան տակ երաշխաւոր են ներկայանում Պայմանագրի տրամադրութիւնների գործադրութեան և ապահով կիրառութեան:

Բայց արդեօք մեծ պետութիւնները կը կատարեն իրանց այդ ստանձնած պարտականութիւնը: Երբեք նրանք կարող կը լինեն գործադրել տալ այդ վերանորոգումները, կունենան իրանց անմիջական հսկողութիւնը և նախանձախնդիր կը

լինե՞ն իրանց այդ իրաւունքի գործադրութեանը, թէ պլուս կը ծռեն մի հրէշ մարդակերի, մէկ արիւնկալ խելագարի անվերջ յամառութեան առջև:

ՋԵՅԹՈՒՆԻ ԱՊՍԵԱՄԲՈՒԹԻՒՆԸ ԲԱՌԱՍՈՒՆ ԵՒ ԶԻՆԳՕՐԵԱՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄ.

1895 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 24-ԷՆ — 1 ՓԵՏՐՎԱՐ 1896.

(Շարունակութիւն) 1)

ՏԵՂԵԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 13 ՕՐՈՒԱՅ. — ԳՆԴԱՊԵՏԻ ՄԻ ՆԱՄԱԿԸ. — ՎԵՐՋԻՆ ՈՐՍՈՐԴԱԽՈՒՄԲ ԵՒ ԻՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ. — ԿԱՆԽԱՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԻՒՆ. — ԶԻՆԻՈՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ.

Նախորդ տեղեկագրութեամբս գրած էի, որ նոյեմբեր 17-էն յետոյ ոչ մի արտակարգ դէպք չի պատահեցաւ, բացի կոմիսիօնի գալը, որն ուղարկած էր Մարաշէն մեծ-հրամանատար Մսթաֆա Բէմզի փաշան, մեզ անձնատուր լինելու հրաւիրելու համար, որի պայմաններն ալ գրած էինք:

Այդ ողորմելի կոմիսիօնը բաղկացած էր Մարաշի առաջնակարգ Հայերէն, որոց մէջ կային վատ անձ-նաւորութիւններ ևս. դոցա անուններն են.

Աթլին էֆ. Մուրատեան (նախագահ կոմիսիօնի).

Յովսէփի էֆ. Տիշէքէնեան (Մարաշի սանտրգէմիին)

Պետրոս էֆ. Սալաթեան (Ջէյթունցի վաճառականի Մարաշ).

Կոստան էֆ. Տէր Օհաննէսեան.

Թօր-Օղլի ծեր քահանան:

Սրա նախապէս շնչական գործիչներու հարցաքննութեանը ենթարկուեցան և ապա վճռուեցաւ, որ Ջէյթուն միան հսկողութեան տակ, որովհետեւ եթէ Մարաշ գառնային, կարելի էր մեծ լրտեսութիւններ անէին, մի մասը կամայ և միւսն ալ ծեծի տակ, ինչպէս որ փաշային ալ մի գլխաւոր գիտաւորութիւնն այդ էր: Մի քանի օր Զօրանոցի մէջ թողլէ յետոյ, ուղարկեցինք Ջէյթուն իւրաքանչիւրը մի-մի աղայի տուն:

Արդէն կապանի առումէն յետոյ գոյացաւ ապստամբութեան երկու գլխաւոր կեդրոններ, մին Քընուկ և միւսը Ջէյթուն, ուր հաւաքուած էին 92 մանր ու խոշոր հայկական գիւղերու բնակիչները, առանց հաշուելու այն գիւղերը, որոնք արդէն Քընուկի ու Ջէյթունի մէջտեղին են: Այս ժամանակամիջոցին մեզ զբաղեցնող ամենամեծ խնդիրը ժողովրդային անգործութեան և ապահովութեան մասին մտածելն էր: Լեցուած էին փողոցներու մէջ հազարաւոր բաղմութիւն. պէտք էր մի կերպ տեղաւորել զանոնք, պէտք էր կերակրել ու հագուեցնել: Նոյն այդ գործի համար շնչական կուսակցութեան գործիչներէն պ. Ապահը և պ. Հրաչեան գնացած էին Քընուկ ժողովուրդը կարգադրելու և քաղաքային կառավարութեան վրայ հսկելու:

Խոզուած էին ամէն կողմերու յարաբերութիւնները, կարծես թէ Ջէյթունէն դուրս աշխարհ կամ մարդ եղած չը լինէր: Միայն հեռաւոր սահմաններու վրայ օր-օրի կը կուտակուէին սպառնացող թշնամիի հաղաւոր վրանները:

Ուրախ էր սակայն Ջէյթունցին, ուրախ ամէն տեսակէտով: Նա ոչ միայն ինքզինքը պաշտպանեց, այլ աղատեց 92 գիւղերու հայ եղբայրներն ու անցորդները: Ուրախ էր Ջէյթունցին, որովհետեւ այլ ևս չը կային հայհոյող զօրքերն ու ոստիկանները, չը կային այլ ևս բռնաբարող հարկահաններն ու կեղեքող վաշխառուները: Ամէն բարիք հասարակաց էր ու քաղցր, և այն ինչ որ կը պակասէր իրենցմէ, չէր զգացնէր դառնութիւն, քանի որ ազատ էին և Զօրանոցի վրայ կը ծածանէր անկասկածեան դրօշակը, որին առաջ ամէնքի սիրտը կը թրթուար, երբ կը կարգային նորա վրայ — «Աղատ ապրիլ կամ մեռնիլ», — «Կեցցէ՛ հայ ժողովուրդ», — «Կեցցէ՛ Ջէյթուն» — երջանկաւէտ խօսքերը:

Ջիւնն արդէն սկսած էր կանգունի բարձրութեամբ տեղալ. ժողովուրդը կը գուշակէր թէ և գալիք պատերազմը, բայց ձիւնը, Աստուծոյ ճերմակ խարախօլը, ինչպէս իրենք կասեն, հեղձեցաւ կամրացնէր մեր դիրքը և մեզ կարծեցնել կը տար որ թշնամին այս ձմեռ անհնար է որ յարձակում գործէ Ջէյթունի վրայ, և մենք բանակներու ռազմական դրութեանէն յայտնապէս կը գուշակէինք որ թշնամին այլ ևս առանձնակի յարձակում չը պիտի գործէ Քընուկի ու Ջէյթունի վրայ, այլ երկուսին միաժամանակ:

Իսկ մենք նորանոր ծրագիրներ կը պատրաստէինք ու յատակադներ կը կազմէինք ապագայ յաղթանակի մասին, որ ոչ միայն մեր կեանքերը պիտի փրկէր, այլ և Ջէյթունի ու աղբի գոյութիւնը պիտի երաշխաւորէր: Բացի շնչական կուսակցութեան նախաձեռնած նպաստներէն, այդ բոլորը մենք արինք առանց ոչ մի նիւթական օժանդակութիւն ստանալու հայ ժողովուրդէն կամ յեղափոխութեան համար փողեր հաւաքող ու իրենց փողի համար գինի խմող պոռոտախօսներէն. այլ միայն և միայն ապաւինելով մեր կանխապատրաստութեան, մեր գիտակցութեանը, մեր բարոյական տոկոսնութեանը, ժողովրդային համերաշխութեան և մեր սեփական խելքի ու մտքի վրայ:

Մենք պէտք էինք հոգալ ոչ միայն մեր գաղթական եղբայրներու ապրուստը, այլ և 600 թիւրք գերիներու մասին: Մէկ ու կէս ամիս զօրքերը խնամելէ յետոյ, կուսակցութեան ներկայացուցիչը ստիպուած եղաւ գրել տալ գերի բռնուած գնդապետին առ ընդհանուր հրամանատար Մստաֆա փաշա հետեւեալ նամակը, որի հայերէն թարգմանութիւնը կը գնենք այս տեղ նոյնութեամբ:

Առ մեծ-հրամանատար բարձրապատիւ
Մսթաֆա Բէմզի փաշա.

«Ձեր ծառային աղերսն այն է որ,

Թաէ և իմ անձը առողջ է, ապահով ու հանգիստ, բայց գերի ինկած զօրքերի վիճակը նեղն է. մինչ ցարդ Ջէյթունցիները մարդասիրաբար խնամեցին զիրենք, բայց այժմ բաղմութիւ հայ գաղթականներ անօթի և մերկ այստեղ ապաստանած լինելով, ստիպուած են առանց նայիլ:

Այսօր Ժէնեւի Պարոնը ինձ իր ծառային, հրամայեց, որ գրեմ ձեր բարձրապատուութեան, թէ եթէ ուտեստ ուղարկելու լինիք հայ ջորեպաններու հետ մինչև Վարդապետի կամ Գարէ կամուրջ, հայ պահակներու կողմէ ամենայն ապահովութեամբ պիտի բերուին ու զօրքերուն բաշխուին: Նոյնպէս Պարոնին հրամանն է, որ եթէ շարունակէք այրել հայ գիւղերը,

1) Տես «Նշանակ» 1895 թ. 23, 24 և 1896 թ. 12, և 3.

ինքն ալ այստեղ եղած զօրքերու մասին տարբեր դիրք պիտի բռնէ:

Այլ ևս ձեր հրամանն է:

15 նոյեմբեր 1895.

Գնդապետ

Ջէյթուն.

ԸՖՖէթ բէկ.

Սոյն նամակը յանձնելով երկու գերի զինուորի, ուղարկեցինք Մարաշ նոյեմբերի 15-ին: Բէմզի փաշան կարգալով կը կատարէ և արհամարհանքով կը նետէ զայն ասելով — «Տէֆ օլ հէյ անմախ, տէօվ-լէթ չօքտան վաղ կէտի սիդտէն» — (կորիք, ո՛վ տըխմար, տէրութիւնը շատոնց ձեռքը քաշած է ձեզմէ):

Նոյն թուականներուն, գուշակելով ապագայ պատերազմը, պարոն Աղասին, իր ընկերները, Նազարէթ իշխանը գործադիր ժողովի հետ շարունակ կը մտածէին տեղական ամբողջութիւններու մասին:

Չօրանոցը ունէր երկու դուռ, մէկն արեւմտեան կողմը, որ կը կոչուէր «Ջէյթուն գափուսի» (Ջէյթունի դուռ) և միւսը «Մարաշ գափուսի» (Մարաշի դուռ), որ կը գտնուէր հարաւային պատի վրայ: Կուսակցութեանս Գործիչները շատ գովելի ռազմական հեռատեսութեամբ գոցել տուին Մարաշի դուռը և մէկ այլ դուռ բանալ տուին հիւսիսային պատի վրայ որ կընկնի Ջէյթունի հանդէպ. այդ դրան առաջ բանալ տուին մեծ խրամ, մինչև Ջէյթունի ձորը, որտեղէն ծածուկ կերպով կարելի էր յարաբերութիւն անել պատերազմի միջոցին: Այդ դուռը կոչուեցաւ «Աղատութեան դուռ», որը եկաւ օրհնել տղանիւ և քաջ Տէր Գեորգ քահանայ Տէր-Գաւիթեանը: Այս դրան մատուցած օգուտը ի վերջոյ պիտի տեսնենք: Չօրանոցը, որ կարող էր պարունակել մինչև 5,000 զինուոր, հիւսիսային պատի վրայ միայն ունէր 125 հրացանի ծակեր, այն կողմի վրայ, որ իրենց աւելի հարկաւոր էր. իսկ դուռ ամենեւին չուներ: Գա մի մեծ ռազմական սխալ էր՝ զոր մենք զգացինք. մուստիկ կանչուելով հարկաւոր ժողովուրդ և վարպետներ թափեցան և կուսակցութեանս գործիչներու ռազմական կարգադրութեամբ բացին նոր-նոր հարկաւոր ծակեր հարաւային պատի վրայ, որ Մարաշի կողմը և դաւիթ թշնամիի դիմացը կընկնէր:

Ապստամբութեան սկիզբէն մինչև վերջ մեր երկրի պահպանութեան համար սահմանադրւիներու վրայ պահպաններ էինք որոշած. այդ պահանջներէն զատ որոշուած էր 4 հատ ձիախումբ: Պատերազմական այս ամենակարեւոր խմբերը կը բաղկանային ամենաքիչ 20 և առ առաւելն 100 ձիաւորէ: Մեծ ձիախումբը կը գնար Արդապետի կամուրջի, Բէշէնի ու Ալաբաշի կողմերը մեծ բանակի դէմ: Երկրորդ խումբը կը գնար Ջէյթունի հիւսիսակողմ Ալպստանի կիրճերու մէջ մինչև 4 ժամուայ հեռավորութեան վրայ: Իսկ երկու խումբ ևս յատկացուած էր ֆոնուզ, որոնց մէկը կը գնար Սիսնէի կողմերը և միւսը Նէտիրլի և քարէ կամուրջի կողմերը:

Ջէյթունի չորս թաղերին յատկացուած էր մի-մի օր գնալ պահպանութեան: Իսկ սահմանադրւի պահպանութիւնը յատկացուած էր Ալապաշիներուն:

Ամէն օր ուրախութեամբ, հրճուանքով ու քաջութեամբ կը հսկէին Աղատ Հողերը և գիշերը Չօրանոցը պահպանելէ յետոյ, առաւօտեան դէմ, իրենց պետը կը ստանար կուսակցութեան Ներկայացուցչէն գոհութեան ու գովասանքի թուղթ ներկայացնե-

լու իրենց թաղի Գործադիր Ժողովին:

Սոյն որսորդական խումբը շատ կարեւոր էր սահմաններ պահպանելու, գիւղացիները իրախուսելու, լրտեսները ձերբակալելու, թշնամին ահաբեկելու և արթնութիւն ցոյց տալու մասին:

Վերջին Որսորդախումբը. — Նոյեմբեր 27-ի երեքշաբթի օրը, Ջէյթունի իշխաններն ու բոլոր աղաները, իրենց պարագլուխ ունենալով կուսակցութեանս Նիկիկոյ ներկայացուցիչ պ. Աղասին, հեծան իրենց ամէհի ձիերն և իրենք գնացին զինուորական օրսի: Անցնելով Ձերմուկի դաշտը, իջան Ալապաշ-Տէրէ, որ տեղէն ալ բարձրացան Արդապետի այն բարձր բլուրը, որի գիմացն էր մեծ բանակը, որը տարածուած էր լայնատարած արտի վրայ, Արդապետի կամուրջի գլխին. բանակի և այդ բլուրի ուղղաձիգ հեռավորութիւնը կար 1,500 մէթր:

Ջահանի կատաղի ալիքները փրփրելով ու գոռալով կը զարնէին իրենց ափերուն, անանգանելի սահմանը գծելով Աղատ Ջէյթունի և կատարած թշնամուն: Կտրիճ էր այն որսորդախումբը, որ կը բարձրանար այդ բլուրի վրայ, այնքան մօտ, իր ամէն գալուն. դա մի բլուր էր ուր չկար ոչ մի ծառ կամ ոչ մի քար ապաստանելու: Այդ օր թշնամիի վրանները անհամեմատ կերպով բազմացեր էին. կար մօտաւորապէս 4,000 վրան, այսինքն 40,000 զինուոր: Մեղ ծանօթ էր նաև այն, որ մինչև այդ թուականը բանակի մօտ ոչ մի թնդանօթ չկար: Վրաններու բազմանալու մի փոքրիկ պատճառն ալ մեղ ծանօթ էր, որ Նալ-2է-քէնի բանակը, որ 4 ժամ հարաւն էր, առջի օր վերանալով եկած էր միանալու մեծ բանակին. որովհետև ալ ևս անօգուտ էր մնալ այն տղմուտ արտի մէջ, քանի որ անանգանելի էր այլ ևս Ալաբաշի մօտ՝ Ջահանի այն անցքը որտեղէն կառավարութիւնը կը վախենար թէ Հայերը կանցնեն ու Մարաշի վրայ արշաւանք կը գործեն:

Ժամը 8-ին աղաները կապեցին իրենց ձիերը բլուրի ետին և գաղաթը բարձրացած սկսան զննել թշնամիի վրդովիչ բանակը. նոյն տեղ բարձրացաւ և պ. Աղասին: Այդտեղ էր ամբողջ Ջէյթունը իր ներկայացուցիչներով: Ամենքս կը դիտէինք բանակը էր, երբ յանկարծ թնդանօթի ծուխը բարձրացաւ և ռումբը գոռաց — անցնելով հայկական խմբի ճիշդ քովէն բայց չտալով ոչ մի վնաս:

Իսկոյն ցրուեցաւ ձիախումբը և իւրաքանչիւրը պառկելով փորի վրայ, իրարմէ հաղել մի կանգուն հեռավորութեամբ, սկսան կատաղի հրացանաձգութիւն որ տեւեց մի ժամ: Այդքան ժամանակամիջոցին թշնամին մի կապար իսկ չի նետեց, թէպէտ բանակէն 3 զինուոր սպանուած էր. հեռավորութիւնը խիստ շատ լինելուն, թշնամին գոհացաւ մի քանի թնդանօթ միայն նետելով:

Տխուր ու մռայլ էր այդ օր երկինքը. բնութիւնն իսկ համակերպած էր անախորժութեան. հոծ ամպերն ալ պատրաստած էին իրենց ուռած կրճերուն մէջ դժոխսփայլ շանթերն ու փայլակները. երկնքի որոտը կարծես կը պարզէր մեղ մօտալուտ և սպառնացող փոթորիկը թշնամի բանակի կողմէն:

Հաղել թէ պատերազմը տեւեց մի ժամ, անձրեն սկսաւ մաղել իր տարափը: Ջէյթունի քաջարի իշխանները աներկիւղ ու հանգարտ կերպով հեծան իրենց ձիերը ու սկսան իջնել բարձր ու լայնօրէն բլուրներէն:

երբ հասան Ղլավուզ Տէրէի գաղտագետինը, թշնամին արձակեց երկու թնդանթ լեւ որոց ռուբերն ինկան, առանց պայթելու, պ. Աղասիի և «Աւօ» զօրագնդի պարագլուխներէն Հաճընցի պ. Միհրան Գայեանի ձիերու ոտքերուն քով, որովհետեւ սոցա թէ ձիերը և թէ տարազները ծանօթ էին բանակին: Հայկական ձիախումբը ապահով հասաւ Զէյթուն, միայն այն հաստատ համոզուիլ տանելով իր հետ, որ անպատճառ թշնամին մօտ օրերու մէջ պիտի գործէ իր յարձակումը: Ուստի ստիպուած էինք մենք ևս տեսնել մեր նախապատրաստութիւնները զանոնք հիւրընկալելու մեր գերեզմանոցի մէջ...

Նոյն օրը, նոյեմբեր 27-ի գիշերը, քաղաքային ժողովի 40 անդամներն ալ գումարուած էին Սուրենեան թաղի Աստուածածին եկեղեցւոյ ժողովասրահը: Հոն կը նախագահէր Վուսակցութեանս Ներկայացուցիչը. խնդիրը կենսական էր: Ամենքի համերաշխութեամբ նոյն այդ գիշերը կազմուեցաւ մի կոմիտէ, որոյ մէջ յիշատակելի են Նազարէթ իշխանը, Աւետիք Էֆ. Վիսխանեանը, Աւագ աղա Չաքրեանը: Սոցա պաշտօնն էր յաջորդ օրը քննել Ներկայացուցչի հետ այն գրութաւոր անցքերը, որտեղէն պէտք էր անցնէր թըշնամին. ուրեմն պէտք էր ամրացնել այդ անցքերը:

Նոյմ. 28-ին հաղարաւոր կտրիճ Զէյթունցիներ պարելով ու երգելով կը գնային ընտրուած յանձնաժողովի ետեւէն գէպի Զերմուկի Գաշտը. ամէն մէկի ուսին կար բահ ու բրիչ:

Զէյթունէն մի ժամ և առ առաւելն երկուք ու կէս ժամ հեռաւորութեան վրայ ցրուեցաւ այդ խումբը: Յանձնաժողովի ռազմական զննութեամբ պէտք էր մարտկոցներ շինել հետեւեալ վայրերու վրայ, Ավագ Կէտիկին, Պէրդինկեան, Իւզար, Աք-Տաղ. Էշէր Մէյտանի, Սանտուխ, Սաղիր և Անի-Չոր: Այս բոլորը նշանաւոր լեռներն ու անցքերն էին որտեղէն կարող էր գալ մեծ բանակը: Ավագ Կէտիկէն մինչև Անի-Չոր մի եռանկունաձև լեռնաշղթայ կը կապէ, որի հեռաւորութիւնը մօտաւորապէս երեք-երեք ու կէս ժամ է:

Իրկու օրուան մէջ այդ բոլոր մարտկոցները շինուեցան:

Նոյմ. 27-ին քաղաքային ժողովը որոշեց նաև որ Զէյթունի 4 թաղերէն 4 արագաշարժ մարդ ընտրուի, որոց օրավարձերը վճարելով ուղարկեցինք մասնաւորապէս այն բլուրի վրայ, ուր տեղի ունեցաւ Չիախումբի Պատերազմը: Այդ բլուրը Ալապաշի Վարդանիւր գիւղին մէջն է: Այդ 4 մարդիկը տախտակեայ մի պահականոց շինելով պէտք է լրտեսէին բանակի ընթացքը և իրենցմէ մին ամէն օր պէտք էր բերէր Զօրանոց իրենց քաղած տեղեկութիւնները: Մասնաւորապէս դժբա պէտք էին իմացնել բանակի քայլը գէպի Զէյթուն:

Տեղաւորուեցան բոլոր ռազմավարները: Պատրաստուեցան քաջերը: Մի ինչ որ զգացում գուարթ բայց տրոփող կուռեցնէր ամէնքի կուրծքը. ամէն մարդ երարու երես կը նայէր շինոտ և լուռ. լեզուները դադրած էին խօսելէ. ամէն մարդ իր գիմացիի երեսին նայելով կարող էր գուշակել թէ ինչեր կանցնին նորա սրտին ու մտքին մէջ: Այսու հանգերձ ուրախ էինք ամէնքս... Գիտակցութիւնը այն քաղցր

նեկտարն էր, որ բոլոր յոռետես ու տխրական զգացումները փոխարինած էր զուարթութեան: Մենք ոչինչ չունէինք կորցնելու. բռնութիւնը ժողովրդի կեանքը դրեթէ մահացման էր հասուցած. ողջ մէկ էր մահը ու ազատութիւնը: Սոքա ժողովրդի նշանաբանն էին, որոնց եղբակացութիւնը միեւնոյն պատուաւոր նպատակին կը յանգէր. — պատուով մենկիւ կամ պատուով ապրիլ: Թշնամին անհամեմատ կերպով շատ էր քան թէ մենք. այսու հանգերձ ոչինչ չկար մեզ վհատեցնող. մահ ու ազատութիւնը հաւասար կշիռքի մէջ էինք դրած և երկուքին ալ հաւասար ընդունելութիւն էինք ուխտած միաբերան և միասիրտ այր, կին, ծեր, պառաւ ու պատանեակ:

Ամէնէն կարեւորն այն էր, որ ամէն թաղի իշխան իր հրամանատարութեան ներքեւ որոշելով իր քաջերը որոշուեցաւ նաև իրենց պահելու անցքերը:

Իէնի-տիւնեան (Նորաշխարհեան) թաղը իրենց իշխան Նազարէթ չափուշի և սորա եղբոր Սարգիս աղայի, Եղիա յի Նշանի և Կիւլփանէսեան Նազարէթ աղայի հրամանատարութեան ներքեւ, միացաւ Սուրենեան (Թաղի քաջերուն, որոնց կը հրամայէր Վասիլոսեան (Սուրենեան) Պապ աղան, Սուրենեան Խաչիկը և Մարկանեան Հաճին: Սոքա իրենց բաժին վերցուցին Ավագ Կէտիկին, Իւզարը Պէրդինկեան, մինչև Սանդուխի կիրճը: Բող-Բայիրը իրենց քաջերով ու աղաներով միացան Կարկալարի թաղին հետ, որի կը հրամայէին Անդրէասեան Ասատուր աղան և Պ. Կարապետ Տէր Յակոբեան և իրենց բաժին առին Անի-Չորը, Սաղիրը, Էշէր Մէյտանին, մինչև Սանդուղ: Զինուորական կարգադրութիւններու ու նորանոր շարժումներու մասին, բոլորին պիտի հրամայէր Վուսակցութեանս Ներկայացուցիչ Պ. Աղասին, որի գտնուած վայրը պիտի լինէր նաև մեր թըշնամանթը առհասարակ: Ահա այսպէս կազմ ու պատրաստ կը սպասէինք թշնամին, նկատելով այդ օրը բարեազդութեան վճռական օր...

Այս բոլորի հետ կարգադրուեցաւ նաև գաղթականների բոլոր խնդիրը: Ներկայացուցիչը Նազարէթ իշխանի հետ Զէյթուն իջեցնել տուին այն գաղթականները, որոնք զօրանոցի մօտակայ տները լեցուած էին. իսկ այդ տների այն մասը, որ արգելք էր Զօրանոցի առջև, պատերազմական տեսակէտով, բոլորը քակել տուին և այդ կողմի պարտեզի բոլոր բարտի ու այլ տեսակ ծառերը կտրել տալով, հարթեցին գետինը տափարակ դաշտի նման: Կանգուն թողին միայն մզկիթը և մի քանի տներ, ուր շինել տուին նաև մարտկոցներ ապագային կուռելու համար... և այդ ապագան չուշացաւ: (Կը շարունակվի). **ՏՈՐՈՍԻ**

ԼՈՒՐԵՐ ԱՆԻՑ.

ԱԿԵՐՈՒՄՆԵՐ. — ԿՐՈՆԱԳՈՒՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Ահն, 26 յունուար 96.

Խալամական մոլեռանդութիւնը քանի մը շաբաթէ ի վեր սխաւ Ահնայ հեռաւոր գիւղերն ալ պատուհասել. աւերակ դարձան 10-12 շէն ու զուարթ գիւղեր: Աղքատի նահիէին ենթարկուած այդ հայաբնակ գիւղերը Վանք, Վաղաւէր, Վաղէն, Քուշնայ, Կուսի, Հացկի, Խոռուշ, Էհնեցիք, Մաշկերտ, Սաղմկայ, Ծագ և Անջղդի, Շեփիկ, ամէնքն ալ ահռելի խժգոնութիւններ կրած են, բոլորն ալ կողոպտուած, կիսով կամ ամ

բողջ հրդեհում և 119 երիտասարդ սպանուած են: Հէփիկ գեղին տեղը հիմա կալ եղաւ:

Այս շարիքները ոչինչ պիտի համարուին բռնի կրօնափոխութեան քով: Այդ նահիէին մէջ բոլոր ողջ մնացողները իրենց կեանքը միայն իսլամական կրօնքը ընդունելով կրցեր են փրկել. մահմետականութեան բարձր պարտականութիւնները կատարելու հարկադրուած են. եօթը տարեկանէն վեր բոլոր արուները թրիտուեցան 5-ական զուրուշ տուրք վճարելով այս գործողութեան համար: Տէր Յարութիւն քահանան Ահմէտ անունով մեռաւ ու թաղուեցաւ:

Այս կրօնափոխութիւնը բնականաբար երեսանց է, փտանգը անցնելէ ետքը Հայերը կ'սկսին թուական մահմետական կրօնքին ծէսերը կատարելու գործողութիւններուն մէջը, բայց թուրքերը սպառնալից են. կրսն թէ՛ դուք մուրթատ էք, մեր կրօնքը կը ներէ ձեզ սպանել: Այս սպառնալիքը գործադրուեցաւ տէր Կարապետ քահանային վրայ: Այս 60 տարեկան խեղճը որ Խառ էֆէնտի անունը առաւ, Ալէն քաղաքը դացած էր կրօնափոխութեան խնդրի մասին առաջնորդէն դարման գտնելու յոյսով. ետ դարձին ճամբան սպաննուեցաւ մահմետականներէ:

Վոր փտանգներ կ'սպառնան ամբողջ Ալէսայ:

ԼՈՒՐԵՐ ՎԱՆԻՑ.

ՔՆՆԻՉՆԵՐԸ. — ՆՈՐ ՁԵԻ ՀԱՐՍԱՀԱՐՈՒԹԵԱՆ
— ՍՊԱՌՆԱԼԻՑ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆ.

Վան, 7 — 19 փետրուար 96.

Ս. Պօլսէն զրկուած թիւրք քննիչները շաբաթ մը առաջ այստեղ հասան. անմիջապէս իրենց քովը կանչեցին Վանի Հայերուն երեւելիները և Պատրիարքական փոխանորդ Սահակ վարդապետ Բաբրատունին:

Քննիչ փաշաները առանց անկողմնակալ ոգւով քննութեան, կ'սկսին, պատրիարքական փոխանորդն ու հայ երեւելիները մտած չը մտած, խտուածամբ խօսիլ Հայերուն նկատմամբ և խիստ ահնարկութիւններ ընել վերջին եղելութիւններուն առթիւ, որոնց ամբողջ պատասխանատուութիւնը կուզեն ծանրացնել Հայերուն վրայ:

Սահակ վարդապետ որուն անձնուէր գործունէութեանը գրաւականները քանի քանի անգամներ Վանեցիները տեսած են, աներկիւղ կերպով պատասխանած է արդէն հրահանգուած եկած այս քննիչներուն և ըսած է թէ վերջին դէպքերուն պատասխանատուութիւնը կը պատկանի միմիայն համիտէ քիւրտներուն և կառավարական պաշտօնեաներուն:

Քանի մը օր ետքը քննիչները ուղած են ցուցակ մը վերջին շարիքները գործողներուն. Սահակ վարդապետ ներկայացուցեր է եօթը անձնուէր ցուցակ մը որ կը պարունակէր վերջին աւարառութիւններու, կրօնափոխութիւններու, սպանութիւններու, ամեն աղէտներու պատճառ եղող քիւրտ համիտիէ պէյերու անունները, ամէն մէկին վրայ կատարեալ տեղեկութիւններով:

Սինչե թղթատարին մեկնիլը, այսօր 7 փետրուար, քննիչները դեռ որ և է գործողութիւն չէին կատարած այս ցուցակի մասին:

Ու երկրին մէջ քիւրտները միշտ կը շարունակեն իրենց շարիքները: Հիմա ալ ոչինչ կրնան թալանել հայ գիւղացիէն, որովհետեւ ոչինչ ունի սա. միայն

թէ որովհետեւ թալանի ատեն տարուած անասունները ապրեցնելու համար խոտ չկայ աշիրէթներուն քով, վարպետութիւն մը հնարած են, որպէս զի իրենց անասունները անօթութենէ չմեռնին: Գողցուած անասունները կը պահեն իրենց քով և կը կերակրեն զանոնք իրենց սեփական անասուններուն յատկացուած խոտով ու իրենցները մեծ քանակութեամբ կը զրկեն հայ գիւղերը, Հայերը սպառնալիքի ներքեւ ստիպելով որ զանոնք պահեն ու կերակրեն մինչև գարուն, գարնան նորէն վերադարձնելու պայմանաւ: Քանի մը շաբաթէն գիւղերու մէջ պիտի սկսի ոչխարահամարի (աղնամ) գործողութիւնը. այդ անասուններուն մէջ գտնուող ոչխարները պիտի գրուին Հայերուն վրայ և հայերը պիտի ստիպուին վճարել անոնց տուրքը: Աս ալ հարստահարութեան նոր ձև մըն է:

Վանի ամբողջ նահանգին մէջ թշուառութիւնը հասած է իր վերջին աստիճանին. վար ու ցանի ատենը մօտեցած է արդէն և սակայն գերացին բան մը չուին որպէս զի կարենայ հայթայթել յառաջիկայ տարուան պաշարը: Եթէ խիստ մօտաւոր ժամանակի մը մէջ գիւղացիին չի հասցուի պէտք եղած օգնութիւնը, այն ատեն պիտի սաստկանան գաղթելու տրամադրութիւնները զոր ցոյց կուտայ Վանի նահանգին ամբողջ ժողովուրդը, և գուցէ ոչինչ պիտի կարենայ արգիլել վասպուրականցի Հայը իր նախնիքներու այրացաւոր աշխարհէն հեռանալէ:

ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ.

1895 թ. ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ ԵՒ ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ ԱՄԻՍՆԵՐՈՒ.

(Շարունակութիւն) 1)

Հետաքրքրական է Արճրա գիւղի պաշարման և թալանման նկարագրութիւնը, որպէս արտագրութիւն պարզ գիւղացու մտքի ու սրտի. — Արճրա գիւղ, Հոկտ. 17. — Գիշեր ժամ հինգ ու կէսին յանկարծ ձիաններու տրոփիւն գիւղ վերցրեց. գիւղի նօթատուար (պահպան) մեզ իմաց տալով վեր ելանք տեսանք որ 15 ձիաւոր գիւղի բոլորտիք հրացաններ կարձակեն. գիւղի մէջ արդէն լալը, կանանց, աղջկանց ու տղայոց գոռու մը երկինք բարձրացաւ, այնպէս որ հրացաններու ձայներէն արդէն գիւղի ոչխարի մէկ երրորդ մասը քաշին տարան. տանելէն զինի մի քանի մարդիկ ևս կողոպտեցին: Գիտցանք որ մեր վերջը գէշ է. ապահովութիւնն ուլ այս էր. գիւղի սայլեր գիւղի բոլորտիք շարեցինք (լաւ պատնէշ էին սարքած), որին որ ատըրճանակներ կար, պատրաստեց. այնպէս մինչև որ մութը կոխեց, արդէն ախ-վախ ընկան մեր սրտի մէջ: Գիւղի ընտանիք բոլոր մի առանձին տեղ լեցրինք. մենք ևս պատրաստ մի քանի տեղ կրակ վառելով մեր վերջնական մահուան կէտին կը սպասէինք: Տեսանք որ ձիաւորները կրկին վերադարձան. մենք այս կողմէն պոռալով թէ՛ մի գաք, նոքա այն կողմէն թէ՛ անկարելի է կուգանք, վասնզի մեզի ձեր աւերման հրովարտակն արդէն եկաւ, ինչպէս գիտէք, այնպէս արեք: Սկսեցին բռնութիւն գործածել, զնդալներ պարպել, սորա մարթինիով, մենք ատըրճանակով, քարով, փայտով վերջապէս չը կարողացան գիւղ մտնալ: Սկսեցին մեզ կանչել. թէ եկէք, ձեզ փնտս չենք տար, ձեզ

1) Տես «Հնչակ» Թ. 3 նւ 5.

պահպանելու եկեր ենք, ոչ թէ աւարառութեան: Բէյս Նասօն ճարահատեալ ելաւ դնաց Մահմուտ աղայի մօտ. վերջինս այս էր հրամայեր. «գիւղը չեմ մտնէր, միայն թող մեզի մնայ ձեր ոչխարներ, դուարներ և տան ապրանքներ ինձ յանձնէք առնեմ տանիմ»: Այսքան խօսելով առաւօտ ելանք ոչխարներ և դուարներ տուինք տարաւ: Սորա 110 ձիաւոր և 80 հետեակ էին:

Ետեք ձամբելէս յետոյ, միւս կողմէն 15 ձիաւոր, 20 հետեակ եկան. երկու ժամ 100-էն աւելի հրացան պարպեցին. նոցա դիմագրելով ետ դարձուցինք: Նոքա երթալով, տեւեց երկու ժամ, եկան 40 ձիաւոր 50 հետեակի հետ. տեսնելով որ անկարելի է առանցին երթալ, խնդրեցինք մեր գերգաստաներն գիւղէն հանել. նոքա մտան գիւղ՝ հանելով դուրս բոլոր դուարները, սայլեր լծեցին, տան ապրանքներ սայլերու վրայ դնելով գիւղէն դուրս հանեցին. 50 սայլ ունէինք, հատ մը չը մնաց: Նոքա դեռ գիւղն էին, ուրիշ խումբ մ'ալ եկաւ. և ահա ամեն ինչ կոտորելէ վերջ դէզեր կրակի տուին և սկսեցին մեզ կանչել. ով խաբուեցաւ գնաց՝ կրակին մէջ նետեցին, հաշիւ չը գիտենք քանի: Վերջապէս տուններէն դուրս հանելով իւղամաններ, ալիւր, ցորեն, փողոցներու մէջ ցանել սկսան: Տեսանք որ գէշութիւնը սաստկացաւ, ալ սկսանք ցիր ու ցան փախչիլ գիւղէն դուրս:

Ահա Արծկէ գաւառի քրդերէն վնասուած կամ վերջնականապէս աւերուած գիւղերու անուանց ցանկը.

Գաղուխ	58	տուն,	998	Հոգի.
Վերին Սիփան	35	"	482	"
Վարի-Սիփան	14	"	220	"
Առէն	120	"	1,675	"
Առէնջկուս	57	"	943	"
Կոճէրին	27	"	283	"
Գիւղէլ	12	"	157	"
Խոռանց	37	"	512	"
Բարկաթ	15	"	137	"
Արձուայ	52	"	542	"
Ղարա-քէշիշ	41	"	483	"
Վիճկացուօկ	15	"	172	"
Նորշէն	33	"	542	"
Իգիճոր	24	"	283	"
Գէրէկլի	35	"	432	"
Բէշնագոմեր	36	"	447	"
Անուշաղբիւր	15	"	147	"
Նորշէնջլ	36	"	482	"
	662	"	8937	"

ՄԱՀՄՈՒՏԻ (ՆԵՐՔԻՆ ԽՕՇԱԳ).

Բաղադ-քեասան, նոյ 23. — Անցեալ երեքշաբթի այս գիւղիս շրջակայքն տեղի ունեցած դէպքի պատճառաւ տեղւոյս թաքուր Աղասին (հազարապետը) և, Գըրոարդարը հաւաքելով մեր շրջակայ գտնուած Համիտիէ միւլազիմին, Հաճի-Ղլազոյ Նօրին (քիւրդ պէյ) և Հասպուտանայ Իպրահիմ և Իմին, որք երկար ժամանակէ մը ի վեր կողոպուտներով կըղբաղին, իրենց տրամադրութեան տակ գտնուող բոլոր Համիտիէ զօրքերով մեր գիւղի խեղճ և ողորմելի հայերուն, 1340-ոչխար, 355 կով և եղներ, և երեք ձիեր զինու զօրութեամբ կը կողոպտեն և մեր գիւղացի Աւագ ծանրապէս կը վիրաւորեն: Գիւղի բոլոր ճանապարհները բռնած են, որպէսզի չի կրնանք ել և մուտ ընել և մեր օրապահիկը հայթայթել:

Մանգան գիւղէն 600-ոչխար կը տարուի 3-այր և մի կին կը վիրաւորեն, մի տեղ հրգեհէլէն զկնի:

Մխկնելու 94-տաւարները կը տանեն:

Սեւան գիւղի ոչխարները տանելու փորձ քած էին, բայց չէին յաջողեր, Տրպօզ Խանի մարդոց հովիւն ըսպաննելով կը մեկնին:

Տաղվերանայի ոչխարները կը տարուի Մըլանցոց Մէհմէտ աղայի ձեռք: Յետոյ գիւղը վերջնականապէս կը կողոպտուի:

Սալախանայի (վերին Խօշապ) Տրպօզ Խան և իր լսմով Հասան հազարապետ իմանալով, որ յիշեալ գիւղի դատը հայերը պիտի վաստկեն և ազգային սեփականութիւն պիտի դառնայ կը սկսին սաստիկ նեղել, ծեծել ու տանջել, գիւղէն վռնտել հայերուն և Զատոյեան Գալուստ նոյ. 31-գիշեր ջրաղացին մէջ կը ըսպաննեն:

Վերջին առած տեղեկութիւնների նայելով, Աղաւան գիւղը բոլորովին աւարուած է, իսկ գիւղացիները դաղթած են:

Վղջելու 200 ոչխար տարած են:

Փերաշէայի 25 ոչխար քիւրդ Հուկւի ձեռքմբ:

ԵՐՈՒԱՆԴՈՒՆԻՔ (ՀԱՅՈՑ 2ՈՐ).

Գերց գիւղ պաշարուելով Ոստանցի քիւրդերէն, երբ չեն յաջողիր աւար առնել կը սպաննեն մի մարդ և կը վիրաւորեն ութը անձ այր, կին և երեխաներ և կը մեկնին. միւս անգամ գալու և սրախողխող ընելու սպառնալեզր:

Խէք գիւղի 100-ի մօտ ոչխարը կը տարուի. չընորհիւ կուսակալին կը վերագարձուի:

ՀԱՏԱԽ.

Սևտիկին Գ. Հոկտ. 13. — Չօխիկի սպանման, առթիւ Շատախու գայմագամի, զինուորական հարկւրապետ և հազարապետ և 70 զինուորներ Գեօրանդաշտի շէյխի հետ գիւղը կը պաշարեն գիշերանց. և հրամայելով որ ընտանիք դուրս հանեն, գաշաղ (փախըստական) փնտռելու պատրուակաւ ժողովուրդ շատ մը ծեծելէն և մահուան սպառնալիքէն կը կողոպտեն:

Գիւղի եկեղեցւոյ տարած սպասքները հետեւեալք են.

3 հատ սկիհի ծածկոց, 3 հատ սեղանի ծածկոց, 6 հատ խաչ արծաթեայ:

Գրիգոր անունով հիւանդ երիտասարդ մը անկողնին մէջ կը ձերբակալեն:

Թաղ գիւղ, հոկտ. 28. — ամսոյս 27-ին Շէքիւր և Կոստ պէյերն 50 արամբ (մարգկանցով) Շիտան գիւղ պաշարեց և Մկոյի ետեւէն խուզարկելով ասդին անգին մէկ մարդու տան կը գտնէ Մկօն և կը բռնէ, նախ խենջարով կտոր կտոր ընելէն զկնի տկանջները կը կտրէ և ուրիշ շատ մը տեսակ խայտառակ հարուածներ կուտայ սպանուածին. բայց ասկէ 4 հոգի ալ վիրաւոր և կիսամեռ կընէ. 300-ի չափ ոչխար և ուրիշ բաներ կ'առնէ կը տանէ:

Շաբաթ օր ևս Արտօսցիք սկսեցին կողոպտել Ծիծանց և Սակ գիւղեր:

Թաղ. հոկտ. 21. — Այս անգամ մեր դառն ցաւը անպատմելի է, գրեթէ մեր արտասուէք արիւն դարձաւ, որովհետեւ ամսոյս 27-ին ուրբաթ երեկոյին ժամը 3-ին Կազպի և Կօռօվանի գիւղացիք ամբողջ ընտանեօք տեղս հաւաքուելով իրենց անտանելի ցաւերը կը պատմեն: Ահա քանի օր է, որ Արտօսցիք բոլոր գիւղերու մէջ լեցուելով, իրենց կատաղի բնութեան թոյ-

նը սոցա վրան կը հեղուկն: Բաց ի բոլոր ապրանք տանելէն, սկսեցին իրենց թոյն անձանց վրայ թափել: Պաղպու երկու քահանաները և այլ մարդիկներ սեան վրայ կապած են. չը գիտենք մինչև ցարդ ողջ են թէ սպանուած: Վաղով տեղոյս Վայմադամին տուած պատասխանին բողոք տուող անձանց, միմիայն աս է «ես գիտեմ, դուք գացեք»:

ՆՕԹԻՆԿ

ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ԴԵՊՔԸ.

(Շարունակութիւն) 1)

Վողասարսափ հայ և միւս քրիստոնեաները լեցուած եկեղեցիների ցուրտ և բացօդեայ բակերում, ըստպատում էին միւս օրուայ պատահարին: Եղեկիէլ վարդապետը բացի այն որ երեկայի նման լալիս էր, իւր անձնական երկչոտութեամբ յուսահատութիւնն աւելի զարգացնում էր առանց այդ էլ ինքն իրան կորցրած ժողովուրդի մէջ:

Դուստգաւ շաբաթ առաւօտը. թուրք և քուրդ խուժանը, նախընթաց օրուան պէս, ժանդարմների և հեծեալ ոստիկանների առաջնորդութեամբ սկսեցին կատարար յարձակում գործել հայերի ս. Սարգիս անուանեալ թաղի վրայ, ուր ապրում են նաև յոյն և ասորի քրիստոնեաներ: Քուրդ և թուրք կանայք կատարած քայլ առ քայլ հետեւում էին իրանց տղամարդիկների ընթացքին և լի լի կանչելով աւելի արծարծում էին նրանց մէջ անգթութեան ոգին:

Տիրաւորակերտը ունի 12 մզկիթ զանազան թաղերում, որոնց կողքերից բարձրանում են մի-մի հատ բարձր և ամուր մինարէթներ: Իւրաքանչիւր մինարէթի գլխին բարձրացան թիւրքական կանոնաւոր զօրքեր և սկսեցին այնպիսի գնդակներով գետին փռել այն քրիստոնեային, որը կը համարձակէր կտուրից կտուր թռուչելով իրա կեանքն աղատելու աշխատել: Կտուրներից փախչող կանայք և մանկամարդ օրիորդներ նոյնպէս գնդակահար էին լինում թուրք կանոնաւոր զօրքերի կողմից:

Ս. Սարգիս թաղում: Երեք ու կէս ժամուայ մէջ 620-ի չափ քրիստոնեայ տուներ կողոպտելով, բնակիչներն էլ առանց խնայելու սեռի և հասակի ջարդելուց յետոյ, հասան հայոց ս. Սարգիս եկեղեցին, ուր փախել ապաւինել էին ամեն ազգի և դաւանանքի և ամեն սեռի ու հասակի 567 անձ քրիստոնեաներ: Թուրք խուժանը զօրքերի առաջնորդութեամբ անարգել մտաւ եկեղեցին. երկու րոպեում, եկեղեցին մերկացաւ իրա հարստութիւնից, իմիջի այլոց յափշտակեցին նաև քրիստոսի խաչելութեան ծառայող մի երկաթեայ բեռ գոհարներով պատուած ս. Նշան անուանեալ:

Եկեղեցիում ապաստանող քրիստոնեաները անխնայ ջարդուեցան, ազատեցան միայն հինգ դպրոցական գեղեցիկ օրիորդներ, որոնք և գերի տարուեցան վայրենի քերտերի ու թուրքերի կողմից:

Տէր Յարութիւն քահանան երբ բռնեցին, առաջ կտրեցին երկու ականջներն ու քիթը, ապա մաշկեցին երկու ստիճների մսերը և յետոյ առաջարկեցին, որ ընդունի մահապատկանութիւնը, բայց նա արդէն չըզիմանալով այդքան տանջանքին, ուշից գնացել էր: Ուրիշ շատ մը անլուր տանջանքներ տուին և յետոյ մի փայտ էլ կոխելով նստեղատեղին դուրս եկան եկեղեցիից: Ս. Սարգիս եկեղեցուց 35-40 քայլ հեռի,

մտան քարկոփ խաչատուրի տունը, սպաննեցին 7 անձինք. այդտեղ կային երկու երիտասարդ կանայք (Հորմիկ, Մարիամ). սպաննեցին նրանց և փորները պատուելով մէջը ողջ-ողջ կոխեցին իրանց 3-4 ամսուայ փոքրիկ զաւակները:

Հայաստանի հողը պտըտող հետաքրքիր օտարականը, ոչ թէ քաղաքից քաղաք, գիւղից գիւղ, այլև իւրաքանչիւր քոյլափոխում սոսկումով կը տեսնէ լճացած արիւններ, այստեղ-այնտեղ շների և վայրենի գաղանների կողմից կոծոտուած մարդի ոտքեր, ձեռքեր գլուխներ և այլն:

(Կը շարունակվի).

Կուսակցութեան Գանձարանում շնորհակալութեամբ ստացվել են հետևեալ գումարները. —

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ ԸՐԴԱԲԵԼ քաղաքից Յակ. Էլչ... եանի միջոցով 800 դրամ:

Ռաշտ քաղաքում հանգանակված 400 թուաման: Սօսկուր քաղաքում հանգանակված 60 թուաման:

Մաղարա քաղաքում հանգանակված 120 թուաման: ՌՈՒՄԱՆԻԱ. —

Բէօսթէնճէի Հնչակեան Մասնաճիւղից 55 Փր. Բէօսթէնճէի Հնչակեան Մասնաճիւղի հանգանակած 1,104 Փր. 10 սանդիմի հաշիւը վաւերացված է: Սոյն գումարը հանգանակված է հետևեալ կերպով. նախորդ հանգանակութիւնից 27 Փր. 10 ս., վասպուրական խմբից 89 Փր., Մուրատեան խմբից՝ 123 Փր., Զաքարեան խմբից՝ 171 Փր. 50 ս., Գըրգոյի խմբից՝ 184 Փր., Քրֆոքար խմբից՝ 84 Փր. 50 ս., Յակոբ Նահապետի հանգանակած՝ 50 Փր., Մ. Կ. Թ. 15 Փր., Լոյսից՝ 100 Փր., Աղբերից՝ 50 Փր., Եղբ. Սար... 20 Փր., Ժիրայրից՝ 20 Փր., Զ. Խ. տասնապետի ձեռքով՝ 23 Փր., Ա. Թ. 10 Փր., Ա. Մ. 10 Փր., Տիկ. Ն. Պետր. 5 Փր., Խ. Կ. Մ. 20 Փր., Մէճիտիէից Ե. Ա. Ի հանգանակած 102 Փր. —

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ. — ՎՕԼՕ քաղաքի հայ պանդուխտների մէջ Ս. Ի հանգանակած 164 տրախմի. —

ՖՐԱՆՍԻԱ. — Մարսէյլ քաղաքից Ե. Ից 20 Փր. :

«ԱՊՏԱԿ»

ԵՐԳԻԹԱՐԱՆԱԿԱՆ - ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

(ՄԵԼԱՄՍԵԼՅ)

Երջ տեսաւ «Ապտակի» երկրորդ տարուայ Թ. 11, մարտի համարը: Նկարը — Սուլթանական ծաղկերոյթ ի պատիւ ողեսական արջին, բաշխումն շքանշանների:

«Ապտակի» այդ համարի թովանդակութիւնն է. — 1,900-ի Աշխարհահամալս. — Հայուն բաղը (ոտանաւոր). — Ի նպաստ Ձէյթունի — Նոր աշխարհագրութիւն. Կիլիկիա եւ Հապէշիստան. — Յուշիկ երթաւ, հեռուն երթաւ. — Թիւրքական յառաջդիմութիւն. — Այս, նիթ Ձէյթուն դիմանաւ. — Ձէյթունի կուրի դաշտին մէջ. — «Ապտակի» թիւ 1 հանելուկը տե՛ղա՛նք: — Հանելուկ թիւ 2. — Արեւածագին. — «Ապտակի» տարեկան ըստմարդագինն է հինգ ֆրանկ: հասցէն միեւնոյնը, ինչ որ «Հնչակի»:

Յօդուածներ, թղթակցութիւններ, տեղեկութիւններ և դրամ ու մանդատ ուղարկել հետևեալ հասցեով. — M. Beniard. — 22, Ormiston Road, Shepherd's Bush. London W. [Angleterre].

ՏՊԱՐԱՆ յ ՀՆՉԱԿԻՆ.

ԼՕՆԴՕՆ.